

Fundamentalisme er moderne

af Uffe Østergård

Betegnelsen fundamentalisme – oftest forstået som religiøs fundamentalisme – har lidt paradoksalt vundet almen udbredelse i den sidste del af det 20. århundrede. Paradoksalt fordi den midterste del af århundredet i 1950'erne og 1960'erne var præget af moderniseringsteorier som antog at religionen ville få mindre og mindre betydning i takt med den almindelige udvikling. De fleste samfundsforskere og politikere (og mange præster!) tilsluttede sig moderniseringsteorier der alle, ligegyldigt om de var marxistiske eller liberale, antog at samfundet ville blive sækulariseret som resultat af moderniseringen. Dette antog skulle for såvel udviklingslandene – den 3. verden – som de industrialiserede lande i den 1. kapitalistiske og den 2. socialistiske verden. Men som vi nu ved, sækulariseringen og religionens forsvinden indfandt sig ikke. Tværtimod har ideologiernes forsvinden med Sovjetunionens undergang ført til fornyet fremgang for religiøse tolkninger af verden. I det gamle Østeuropa, i Asien, i Mellemøsten – og såmænd også i de vestlige kernelande.

Det øger behovet for at tænke nøjere over hvad fundamentalisme i grunden er. Den bogstavtro læsning af hellige tekster er nemlig ikke blot og bart en lig med en religiøs verdensforståelse, hvad man ellers let kan få indtryk af gennem den sidste uges unuancerede angreb på alt der har med islam og Mellemøsten at gøre. Tværtimod er det sådan at religiøs tradition og fundamentalisme normalt står i modsætning til hinanden. Det gælder i muslimske kulturer, såvel som i kristne og jødiske. Alle disse religioner har det tilfældes at de bygger på et helligt skrift. Der er lidt forskel på hvilken status dette skrift har, om det er Guds egne ord direkte åbenbaret og skrevet ned som i tilfældet med Koranen, eller om det erkendes at der er nedskrivere som har fortolket eller gengivet Guds ord og gerninger som i det Gamle og Nye Testamente. Fælles for disse tre religioner er at de sætter Bogen med stort B i centrum. Noget islam som den senest opståede af de tre, i hvert fald i princippet, altid har anerkendt med sin omtale af kristne og jøder som “bogens folk” næsten på niveau med muslimer.

Denne baseren sig på en tekst giver principiel mulighed for at de troende selv kan konsultere den hellige tekst direkte. På grund af bøgernes sjældne karakter var adgang til teksterne før opfindelsen af bogtrykket i 1400-tallet forbeholdt en meget snæver læse- og skrivekyndig elite i kristendommens første mange århundreder. Forholdene var delvis anderledes i den jødiske diaspora, hvor læsekyndighed traditionelt har været meget højt prioriteret – i hvert fald for mænd. Til gengæld var læsningen sat i system på en sådan måde at traditionen i form af fortolkninger blev indarbejdet samtidig med læsetræningen. Men indtil trykte Bibler spredtes i Europa i af anden halvdel af 1400-tallet blev den primært lært udenad, snarere end egentlig studeret af alle andre end en fåtallig skare specialister, præsterne og munkene.

Denne oprindeligt kinesiske opfindelse afstedkom en veritabel revolution i Europa som med et ret uoversætteligt engelsk udtryk kaldes "print-capitalism". Udbredelsen af bogtrykket i 1500 og 1600-tallet var en af vigtigste årsager til opkomsten af de europæiske nationalstater og andre moderne fænomener. Men først og fremmest førte udbredelsen af læsekunsten til serier af religiøse oprør, reformationer, i takt med at dele af byernes borgere selv fik mulighed for at læse de hellige tekster uden præsteskabets medierende og fortolkende mellemlid. Martin Luther inddæmmede og tøjlede magthavere i 1500-tallet nogle af de værste demokratiske excesser i en alliance med datidens legitime med sin opfordring til at slå de såkaldte "sværmere" ned som "gale hunde". Resultatet blev de veldisciplinerede evangelisk-lutherske kirker under fyrsternes ledelse i dele af Tyskland og især de nordiske lande. De kirker der siden er blevet til næsten alle omfattende "folkekirker". Andre steder i Europa førte de calvinistiske reformationer imidlertid til mere radikale omvæltninger af den sociale orden. Og hvor de ikke lykkedes udvandrede reformatorerne til det nyligt opdagede Nordamerika. Fælles for disse "puritanere" var at de ville tilbage til den rene tekst og bestræbte sig på at leve direkte efter Guds ord. Også selv om det viste sig vanskeligt at omsætte anvisninger opstået i en mellemøstlig kontekst til livet under mere tempererede himmelstrøg. Her har vi baggrunden for den eller de kristne fundamentalismer der stadig præger mange amerikaneres verdensbillede.

Islam – og den østlige, ortodokse kristendom – undgik længe reformationens bogstavtro udfordring, først og fremmest fordi det lykkedes de osmanniske sultaner der herskede over store dele Sydøsteuropa og den Nære Orient samt Nordafrika at forhindre udbredelse af det trykte ord. Denne succes kostede dem dog samtidig sejren i det udviklingsmæssige kapløb med Vesten. Med det resultat at især den arabiske verden efter opløsningen det Osmanniske Rige kom under vestligt styre efter nederlaget i 1. verdenskrig. Radikale moderniseringsprogrammer har lige siden søgt at indhente det forspring Vesten fik i 1800-tallet. Først med nationale og socialistiske programmer, siden og med stadig stigende styrke med islamisk-fundamentalistiske programmer. Fælles for disse sidste er bestræbelserne på at omsætte Koranens ord til direkte anvisninger for indretningen af samfundet. Bestræbelserne vil formentlig mislykkes, ligesom det er tilfældet for de tilsvarende kristne (og jødiske). Det vigtige er imidlertid at bestræbelsen fanger blandt unge, ofte veluddannede mennesker. Det er forklaringen på det tilsyneladende paradoks at mange af den 11. septembers terrorister har gennemført succesrige universitetsstudier, for nogles vedkommende lært at beherske den moderne flyteknologi, og har kunnet leve i årevis som vellidte og stilfærdige naboer i fredelige kvarterer i Hamburg og forskellige steder i USA. Alt dette har nutidens fundamentalister til fælles med mange af de tidligere kristne oprørere mod den traditionelle kirke. Fundamentalismen slår ikke blot an blandt frustrerede teologistuderende uden udsigt til arbejde, som vi har set det i Ægypten og de afghanske flygtningelejre i Pakistan, hvor Taleban-styret rekrutterer sine medlemmer. Denne sammenhæng er ikke nødvendigvis beroligende, men det er vigtigt at erkende fundamentalismens moderne karakter. Yderligere foruroligende er tendensen til at også ikke primært bogbaserede religioner som hinduismen nu også synes at kunne udvikle fundamentalistiske træk.

Den globale verden bliver formodentlig mere og mere moderne. Men det betyder ikke nødvendigvis at den bliver fredeligere som mange udviklingsoptimister ellers har troet. Måske ligefrem tværtimod. Det er ikke et argument for ikke at tilstræbe en mere retfærdig international orden, men et argument for at undgå naiviteten overfor det fortsatte behov for sikkerhedstjenester, militær og hvad man ellers mente at kunne spare bort efter afslutningen af den Kolde Krig. Risikoen er stor for at vi snart vil ønske os tilbage til den Kolde Krigs trods alt forudsigelige og "ordnede" konflikter som den Tredje Verdenskrig netop behøvede for ikke at skulle udkæmpes. Alle religioner kan føre til bogstavnfortolkninger uden hensyn til den virkelige verden eller mennesker. Og vil formodentlig gøre det i stadig stigende grad i takt med den demokratisering der er indbygget i det moderne. Fundamentalisme er et følgefænomen til det moderne, samtidig med at den tilsyneladende er på mode. Også blandt mennesker der tilsyneladende kan begå sig i modernitet. Samtidig med at traditionens modererende indflydelse undergraves af modernitets permanente revolution, det fænomen vi omtaler som globalisering.